

Lars Furuland

Litteraturen i samhällsdebatten

Kommentarer till några forskningsresultat inom svensk litteratursociologi

Vad litteraturforskarna i hög grad sysslat med har varit att klassificera, tolka och inte sällan också värdera enskilda texter och hela författarskap – eller med andra ord att inplacera verk och diktare på vederbörliga platser i tidens litterära system eller litterära institution.

Men vilken roll kan diktaren och dikten spela i ett vidare kommunikationssammanhang? När företrädare för de estetiska ämnena och samhällsvetenskaperna möts för diskussioner över fackgränserna är den frågan värd att dryfta. I varje fall har den aktualitet. Dikten (och detsamma torde gälla bildkonsten) har på det hela taget i både kritik och forskning hållits ganska noga avskiljd från andra meddelelseformer. Nu tycker vi oss se, hur det växer fram en kulturdebatt och en forskning som bryter mot detta. Man vill förknippa litteraturen med den verklighet, det samhälle, där den skapas och brukas – inte behandla den isolerad. Man vill inte heller längre inskränka sig till att betrakta litteraturen som en spegling av sociala förhållanden.

Avsikten är att ge några konkreta exempel på nyare svensk forskning om litteraturen i samhällsdebatten. Men vid detta tillfälle måste exempelkatalogen bli kort, särskilt som jag i anslutning till exemplen vill försöka något beröra det allmänna forskningsläget.

Till grundförutsättningarna för en ny, mångsidigare syn på diktarens ställning och diktverkets funktion i samhället hör givetvis den livaktiga internationella teoretiska debatten de två senaste decennierna i främst konstfilosofi, sociologi och socialantropologi, med och utan marxistiska förtecken. Mitt sista exempel från 1970-talets industrireportage kommer att vittna om detta.

Det kan vara skäl att börja med ett historiskt perspektiv, som kan hjälpa oss att urskilja några huvudlinjer och brytningspunkter. Vår egen tid uppvisar ju en förvirrande blandning av olika författartyper och diktarroller som delvis är arvegods. Jag kan här utgå från grundliga litteratursociologiska forskningar om den svenska författarpopulationen i äldre tid. Främst bygger jag på en avhandling, fullbordad inom ett projekt vid Uppsala-institutionen: Bo Bennich-Björkmans doktorsarbete *Författaren i arbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550-1850* (1970), en åtskilligt ensidig men på sit område banbrytande studie.

Den överväldigande majoriteten av de svenskar, som före 1810 framträdde som författare, var (eller blev) ämbetsmän i statens, kyrkans eller skolans tjänst. De författade mestadels i sin intellektuella karriär – för att visa upp sin formella talang och sin förmåga att behärska de erkända litterära genrerna. Socialt och ideologiskt framträdde de i regel som talesmän för en viss samhällsgrupp och sökte uttrycka dess moraliskt-patriotiska patos snarare än en personlig övertygelse. Genom sitt författarskap fyllde de också olika behov av vissa texter som skulle fungera i bestämda sociala situationer (t. ex. vid bröllop, begravningar, vid speciella tilldragelser i släktens, yrkesgruppens eller nationens liv).

I litteraturhistorien har man *dels* koncentrerat sig på vad man kunnat finna av diktning vid sidan om »brukslyrik« och gruppmanifestationer, *dels* inte sällan på ett anakronistiskt sätt låtit äldre tiders författare bära upp moderna diktarroller. Även de har ansetts främst gestalta personliga och djupt kända upplevelser, uppfattats som biktare och förkunnare. Sådana diktarroller, som blev vanliga under det nittonde och tjugonde århundradet, ägde sin estetiska legitimering främst i romantikens genikult som tog arv efter den gamla orfiska diktartraditionen. Den sanne diktaren svarade för extraordinära funktioner i tillvaron som siare och förmedlare av en annan verklighet än den vardagliga, jordiska.

Men i modern tid hade originalitetsestetikens diktarroller sin grundförutsättning i att det växte fram en litterär marknad – dvs ett samhällsekonomiskt läge som vi i Sverige finner fullt utveckl-

lat först en bit in på 1800-talet. Först då fanns basen (samhällsutvecklingen i stort, folkbildningsnivån) som möjliggjorde, att litterära verk kunde bli handelsvaror som bjöds ut till en större läsande publik. Och den köpande allmänheten började vägledas och företrädas av mer eller mindre professionella kritiker och litteraturhistoriker. Inte bara skönlitteraturen i modern mening utan även dagskritiken och den akademiska disciplinen litteraturvetenskap etablerades på 1800-talet och framstod snart som viktiga delar av ett värderingssystem. Den litterära institutionen sådan vi nu känner den stod i princip färdig i Sverige vid mitten av förra seklet.

I nationalismens och liberalismens 1800-tal kom författare som Runeberg och Rydberg att uppbära roller som nationalskald, vilkas ord tillmättes särskild betydelse även i allmänna frågor. Flera av nittitalistorna, särskilt Heidenstam, Lagerlöf och Karlfeldt, blev också på detta sätt utkorade i den litterära världen.

Men hur förhöll det sig med rebellen Strindberg? Vi saknar en undersökning av Strindbergs bilden motsvarande Yrjö Hirns stora kartläggning av Runebergskulten. Men så mycket kan man säga på basis av existerande punktstudier, att striderna kring Strindberg i samtid och efterväld inte minst kom att gälla för vem han egentligen var nationalskald, för den borgerliga offentligheten eller arbetarrörelsen.

Allan Hagsten har genom detaljstudium av den unge Strindbergs levnadsförhållanden visat, att självbiografien Tjänstekvinnans son (1886) präglas av en påtaglig tendens att proletarisera barndomsmiljön. Strindberg ville vid 80-talets mitt gärna se sig själv som underklassere. Hans självbiografi blev klassisk i svensk litteratur, mönster ur den skulle återkomma hos 1900-talets autodidakter och arbetarskildrare och vann troligen spridning till brede samhällslager. Det bör bli en uppgift för kommande forskning att arbeta med frågan om mottagandet. En viktig historisk receptionsforskning väntar här – hur svår den än är att bedriva.

Ständigt citerat är Strindbergs utfall i Röda rummet mot klas-samhället. Han har lagt sitt anatema i den revolutionäre snickaren Erikssons mun och det kulminerar i orden: »Och det kom-

mer en dag, då det blir än värre, men då, då komma vi ner från Vita bergen, från Skinnarviksbergen, från Tyskbagarbergen, och vi komma med stort dån som ett vattenfall, och vi ska begära igen våra sängar. Begära? Nej, ta! Och ni ska få ligga på hyvelbänkar, som jag har fått, och ni ska få äta potatis, så att era magska ska stå som trumskinn, alldeles som om ni gått igenom vattenprovet som vi . . .«

Det viktiga ur litteratursociologisk synpunkt är inte att studera, i vad mån denna berömda kulminationspunkt i Strindbergs samhällskritik speglar verkligheten (att försöka använda Röde rummet som någon slags mätare på förbittringen i Stockholms fattigkvarter är en befängd tanke), utan det viktige är hur och var – dvs för vilka läsare, dåförtiden och senare – som texten har fungerat som verklighetsmodell.

År 1912 hyllade Stockholms arbetarekommun diktaren med ett väldigt fackeltåg. Leveropen steg mot Strindbergs balkong: »Leve frihetens skald, leve folkets diktare!« Arbetarna hyllade Strindberg med facklor i händerna men det var arbetarrörelsen som behövde hans eld, hans konkreta gestaltning av sociala skeenden, hans »språk« som blev epokgörande för den samhällskritiska realismen i Sverige. Här fungerade Strindberg i den gamla diktarrollen som profeten, geniet. En heroisering av Strindberg skedde, i en annan offentlighet än den borgerliga – men efter samme mönster.

Olika riktningar inom den svenska vänstern byggde uppenbarligen upp olika Strindbergsbilder, tog till sig ur hans väldiga oeuvre vad man bäst kunde använda i sin egen samhällskritik. I många författares berättelser om sina litterära upplevelser men även i bibliotekens accessions- och lånejournaler och genom studier av bokutgivningshistorien har litteratursociologer börjat undersöka, vilken Strindberg det var som olika grupper och samhällssikt läste. Folkhögskolans Strindberg visar sig vara en annan än arbetarbibliotekens osv. Ur stånd att kartlägga en gångens tids reception med gängse sociologiska metoder får vi mödosamt – med de bitar som vi kan finna – bygga upp en kunskap, om hur Strindbergs texter spritts och hur de fungerat i samhällsdebatten.

Efterorstrejken 1909 inledde Strindberg sin ålderdoma fält-

tåg mot de officiella institutionerna och idolerne i riket: kungshuset, militären, Svenska Akademien, nittitalet och Heidenstam, Sven Hedin, storsvenskheten. Hans publiceringsorgan var två vänsterradikala tidningar, Social-Demokraten och Aftontidningen, och ett socialistiskt förlag. Striden utvecklades till en landsomfattande kulturkamp, Strindbergsfejden, som klöv den bok- och tidningsläsande publiken i två läger och innebar slutat för de s.k. ungdomsmötenas försök till en nationell kultursyntes mellan vänster- och högerkrafter. Om Strindbergsfejden, som för lång tid blev av stor betydelse för åsiktsgrupperingarna i kulturdebatten, har äntligen en avhandling påbörjats (Björn Meidal, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala).

Strindberg tog till orda först efter storstrejken. När den nästan totale arbetskonflikten pågått några veckor skrev den socialdemokratiske kritikern Erik Hedén en uppmärksamrad stridsartikel i tidskriften Tiden om »de tigande diktarna«. En litteraturforskare i Uppsala, Lars Wolf, som 1975 utgav en grundlig studie av 1909 års storstrejk i litteraturen, blev den förste som pekade på och grundligt diskuterade orsakerna till att Hedén enbart vände sig till de författare »som representerade den etablerade litteraturen«. Trots att Hedén tog till orda i det socialdemokratiska partiets tidskrift räknade han inte alls med samtidens arbetardiktare, de som »främst i periodica men ibland i böcker utgivna från arbetarpressens tryckerier och småförlag ställer sina pennor till arbetarklassens förfogande«. Citatet är från Wolf som funnit närmare tvåhundra skönlitterära reaktioner på storstrejken, främst i arbetarpressen och dess kamplryk.

Erik Hedéns ord om storstrejken och de »tigande diktarna« har upprepats i alla större handböcker. Efter Lars Wolfs undersökning blir frågan mer problematisk för översiktsförfattarna, eftersom man nu rimligen borde säga något om ett spridningssystem och ett ideologiskt system, vars egen litteraturproduktion man knappast alls behandlat.

Åren 1965-72 har en grupp litteraturforskare i Uppsala, parallellt med motsvarande undersökningar av socialhistoriker m.fl., bedrivit forskningar om folk rörelserna och litteraturen. Själva

projektet är avslutat men olika avhandlingar och uppsatser fortsätter ännu att komma.

Bland forskare med denna inriktning tyckte man sig få medvind när det teoretiska språket om »offentlighet« trängde fram. På forskningens marknivå var det just olika mer eller mindre åtskilda offentligheter vi hade arbetat med i flera år. Materialet självt hade fört oss fram till denna uppläggning. Men riktigt kände vi inte igen arbetsfältet i de stora teoretiska modellarna. Visst var uppläggningen intressant och brukbar som allmän bakgrund, men den tycktes bättre svara mot exempelvis en fransk än en svensk verklighet. Här var den borgerliga offentligheten förvisso också härskande men inte så *helt* allena rådande, inte heller riktigt så enhetlig.

Olika litteratursociologiska fältundersökningar har givit nyanseringar och blivit korrektiv. Över en lång tidsperiod har jag studerat litteraturkonsumtion och egenproduktion av många slag – från psalmerna i kyrkan till berättelsen i folkmun, dialektpoesin och amatörteatern – i en vanlig svensk landsbygdssocken. I ett sådant lokalsamhälle var väckelserörelsernes folk den första motståndgruppen mot den etablerade litterära institutionen. De hade egna kanaler till sina centrala samarbetsorgan, som tidigt upprättade egna tidskrifter, förlag och ofta tryckerier. De hade också sina egna författare, både sådana som importerades genom översättningar och sådana som tillhörde den svenska rörelsen och bidrog med originaltexter i form av dikter, noveller och följetongsromaner. (En undersökning på detta obearbetade fält har påbörjats av Åke Kussak, Avd. för litteratursociologi, Uppsala). Att det har varit en litteratur utanför systemet kan lätt konstateras i personregistren till våra stora litteraturhistoriska handböcker. Åtminstone i det lokalsamhälle jag undersökt (se litteraturförteckningen) hade missionsförsamlingen mot slutet av 1800-talet rentav sitt eget lilla bibliotek. Församlingen hade också kolportörer, litteraturspridningskommité och enskilda församlingsledare som rekvirerade broschyrer, tidningar och böcker från tryckerier i Stockholm, Örebro och Jönköping.

Motsvarande redogörelse för försök till egna litterära institutioner kunde lämnas för den tidiga arbetarrörelsen och nykter-

hetsrörelsen.

Biblioteksexemplet är lärorikt om man vill föra offentlighets-teorierna vidare ut i det slutande 1800-talets svenska (och nordiska) samhälle. Först kommer omkring 1850 sockenbiblioteket, patriarkaliskt styrt av prostens som ibland samarbetar med socknens patron och i varje fall med de välbesuttna bönderna. Det var särskilt nyttotänkandet, statskyrkans religiösa syn och den rådande nationella ideologin som bestämde bokurvalet. Med detta lät väckelsernas folk, den första upprorsgruppen mot överhets-samhället, sig inte alltid nöja (som vi sett). Omkring 1860 kommer som en friare utveckling av den patriarkaliska folkuppfostningstanken i sockenbiblioteken ännu en typ av bibliotek: de liberala arbetarföreningarnas boksamlingar. Men här – liksom givetvis i sockenbiblioteken – saknades böcker som var oundgängliga för 1880-talets socialister. Så skapas de första svenska socialistiska arbetarbiblioteken: socialdemokratiska förbundets bibliotek och Norra järnarbetarefackförningens bibliotek i Stockholm, vilka har undersökts åren 1886-88. Där skaffade man främst böcker om den sociala frågan och den religiösa frågan samt av Strindberg. När järnarbetarna startade sitt bibliotek yttrade medlemmen K. J. Karlsson enligt protokollet, att han under så lång tid »läst öfverklassens böcker att han dels ledsnat på dem, dels ock af ekonomiska skäl ej längre kunde hålla sig med dem, hvarför tal. hädanefter endast tänkte läsa de böcker och tidningar som rör den sociala frågan«. (J. Persson & B. Brundin i: En bok om biblioteksforskning, 1969).

Det i konkret forskningsarbete fungerande tillvägagångssättet måste bli, att så att säga vandra mellan praktik och teori och att tillämpa offentlighets-sociologin på ett nyanserat sätt. Vad som då stiger fram är en levande, ständigt föränderlig verklighet med en rad specifika ideologiska enheter som ofta arbetar med egna riksomfattande spridningssystem. För att riktigt komma åt detta behövs inte bara centrala utan även lokala undersökningar.

Studiet kräver också att litteraturvetaren går utanför begreppet bok. (Kanske har det bidragit till bokens nästan totala dominans som studieföremål i litteraturvetenskapen att den är ett så bekvämt arbetsmaterial). Inom det nämnda litteratursociologiska projektet kände vi oss i varje fall nödsakade att åstadkomma

över 3.000 trycksidor med löpande register över folkrörelsernas egna tidskrifter med litterära inslag, innan vi kunde säga något mer bestämt om vad som varit »folkets« litteratur. Det bör tilläggas, att dessa omfattande register bara täcker det allra nödvändigaste stoffet och tyvärr av kostnadsskäl ännu inte kunnat uppta något material ur väckelserörelsernas eller nykterhetsrörelsernas periodiska organ. För registrering av litteraturen i dagstidningar efter 1880 har pressforskningsprojektet i Lund gjort en stor insats och i deras publikationer finns också material av intresse för folkrörelseforskningen.

En våg av uppmuntran och stöd för »amatörism« och »kreativitet« går nu över landet, åtminstone i Sverige och Finland. Problemet för denna verksamhet (som i Sverige ofta bedrivs under bildningsförbundens hägn) är: kreativitet för vad? Det var aldrig samma problem för de hundratals och tusentals »amatörer« som i början av seklet skrev direkt för sin egen politiska eller ideella rörelses tidning. Ofta verkade de också för sin tidning på det mest handgripliga sättet, genom att som ombud sälja den på hemorten. Kolportörspridningen förklarar att t. ex. Brands förlag under ett år (1914) utgav böcker, tillfällighetstidningar och broschyrer i 369.000 ex., sin tidning Brand (som var fylld av litterära bidrag) i 1,5 miljoner ex. och Brands månadshäfte i 50.000 ex. För Stormklockan är en genomsnittlig upplagesiffrakänd: 32.000 ex. per nummer före storstrejken.

Den förste proletärlyriker som gjorde ett försök att bära upp en traditionell diktroll var en begåvad före detta järnarbetare Leon Larsson. Hans diktbok Hatets sånger (1906) hade av den socialistiska ungdomsrörelsen tryckts i 10.000 ex. plus en andra upplaga på 4.000 ex. Andra av hans diktsamlingar utgavs i 9.000 och 10.000 ex. Som jämförelse kan nämnas att en normal originalupplaga för nittitalisterna uppgick till ett eller ett par tusen ex. Upplagorna för den bokhandelsspridda svenska skönlitteraturen av författare som inte »slagit igenom« var fortfarande lika små inom bokhandelssystemet på 30-talet, t. ex. när Bonniers sänd ut Jan Fridegårds och Moa Martinsons första romaner. Upplagemässigt får således socialisternas och anarkisternas bok- och tidningsspridning under århundradets första decennier

sågas ha varit anmärkningsvärt framgångsrik. Men arbetartryckeriernas förlagsrörelser var ännu på 1910-talet ekonomiskt alltför svaga för att ha råd att med hjälp av förskott och stipendier låta någon skribent etablera sig som diktare. Prissättningen på skrifterna höll man låg och nämnvärda författarhonorar kunde inte komma ifråga. Inom arbetarrörelsens offentlighet fann skribenter till nöds sitt levebröd som journalister men inte som författare. Den som ville bli diktare på heltid måste ta steget över till något av de alltigenom kommersiellt drivna förlagen.

Själva spridningen av arbetarrörelsens periodica, broschyrer och böcker fungerade som vi sett jämförelsevis bra i början av 1900-talet. Den bedrevs av frivilliga och praktiskt taget oavlönade krafter runt om i landet. Det fanns förvisso behov av et antal proletärförfattare i arbetarrörelsens litterära produktions- och spridningssystem. Dilemmat för de hugade var ekonomiskt – de skulle ha svultit ihjäl i den positionen. Författandet måste för dem bli något vid sidan av ett arbete som gav försörjning. Den nämnde Leon Larsson (som var den tveklöst utåt mest kände av alla kamplyrikerna bl.a. för att han i pressen kom att representera de fruktade anarkisterna) kunde knyta kontakter med Bonniers just därför att han bedömdes vara ett känt namn. År 1909 utkom hans avfällingsroman Samhällets fiende på det största svenska förlaget, Bonniers. Men det innebar också början till slutet på hans författarbana. Arbetarläsarna hade Leon Larsson nu i stort sett förlorat och någon ställning inom den borgerliga litterära institutionen lyckades han aldrig uppnå.

En av de proletärförfattare, som litterärt försökte bearbeta storstrejksupplevelserna, var en f. d. lantarbetare Alfred Pettersson. Sina broschyrer, artiklar och böcker signerade han Alfred Kämpe, ett tidsenligt författarnamn för en socialist och nykterbetsman vid sekelskiftet. Han nämns här som typexempel på en författare som hela livet verkade inom arbetarrörelsens offentlighet. I bokform debuterade han 1907 med en novellesamling Trälär och han fortsatte författarskapet fram till sin död 1936. Sin försörjning fick han som journalist men hans önskan var att skriva skönlitteratur och historiska arbeten om arbetarklassen. Först på 1960-talet blev han erkänd som en pionjär för arbetar-

prosan i Sverige vid sidan av andra arbetarförfattare som länge stått i handböckerna – inte minst för att de utkommit på borgerliga förlag och därigenom blivit införlivade med den litterära institutionen.

Bland lantarbetarna var Kämpe däremot väl känd och jämförelsevis mycket läst, vilket etnologiskt upplagda minnesinsamlingar visar. Jag har presenterat denne arbetarförfattare i min avhandling *Statarna i litteraturen* (1962) mot bakgrund av ett sociologiskt kapitel om lantarbetarnas kulturmiljö. Alfred Kämpes position i samhällsdebatten var fackföreningsförfattarens: han skrev direkt för lantarbetarna, trycktes mest i deras fackförbundstidning, fick nästan alla sina böcker utgivna på fackförbundets eget förlag eller på andra arbetarförlag som ofta sålde större delen av upplagorna för spridning inom förbundet.

Offentlighetssituationen blev delvis en helt annan för Ivar Lo-Johansson, som för övrigt på 1930-talet förgäves försökte föra fram Alfred Kämpes namn och verk för en större allmänhet. Han har också fångat pionjärens insats i en novell som samtidigt är Lo-Johanssons eget credo som arbetarförfattare. Den heter *Redaktörens död*, ingår i novellsamlingen *Statarna* och handlar om hur pennan kan bli ett vapen.

I motsats till Kämpe kunde Ivar Lo-Johansson först erövra sig en position på de ledande förlagen, främst som reseskildrare från olika arbetarmiljöer ute i Europa. Därpå tog han itu med statarproblemet där han blev inflytelserikare än sin föregångare – givetvis i kraft av sitt rikare författarskap men också för att han lyckades med att föra fram statarproblemen både *utåt* i samhället via Bonniers förlag och de mest spridda tidningarna och *inåt* i arbetarklassen genom att envist ta vara på varje god publiceringsmöjlighet i arbetarnas och Kooperationens egna organ.

I det lilla lantarbetar fackförbundets tidning skrev han gratis.

Novellformen var nödvändig och lämplig för alla dessa olika distributionsvägar inklusive radion. Även följetongsformen användes i fackförbundstidningen för en av Ivar Lo-Johanssons statarromaner. I bokform kom det breda genombrottet för hans böcker först med *Folket i Bilds* enkronasböcker i början av 1940-talet.

Lantarbetarnas sociala verklighet och försöken i politisk debatt och skönlitteratur att skildra den har jag sökt analysera för tiden till och med Alfred Kämpe i min avhandling om statarna och för Ivar Lo-Johanssons epok i monografin Statarnas ombudsman i dikten (1976). Mediafrågan och författarrollen kunde ingående diskuteras utifrån Lo-Johanssons insatser för att avskaffa statsystemet, men jag får härvidlag av utrymmesskäl hänvisa till de två nämnda böckerna. Ivar Lo-Johanssons betydelse för avskaffandet 1945 av det hatade statsystemet har helt förnekats av en del och starkt understrukits av andra, bl.a. förhandlingarna från lantarbetarförbundet. »Han gjorde undan åtskilligt av arbetet för oss, som satte oss ned för att förhandla.« (Gunnar Sträng).

Här kan jeg endast summera några principiella iakttagelser från undersökningar av Ivar Lo-Johansson och av andra diktare som har sökt använda skönlitteraturen som medium för opinionsbildning i sociala och politiska frågor:

– Om författaren är etablerad och välkänd redan när kampanjen börjar har han lättare att nå ut och att vinna allmänna gehör.

– Den målande bilden och den hänsynslösa generaliseringen är ofta diktarens vapen. I Ivar Lo-Johanssons fall kan man se, hur hans bildspråk och exempel börjar dyka upp i ombudsmännens tal och i fackförbundetidningen. (Mjölkningssskyldigheten för kvinnorna som »den vita piskan« osv.). Det blir i många fall fråga om en två- och trestegseffekt.

– Valet av medier för budskapet är av största betydelse och måste avgöras på basis av intim kännedom om målgruppen. Bokformen ensam är otillräcklig.

– Ett arbete innanför en organisations, en rörelses ram innebär fördelar för uppnående av reella resultat i konkreta, avgränsbara frågor. Författarens frihet och självständighet i förhållande till t. ex. en intresseorganisation är väsentlig, bl.a. för läsarnas tilltro till budskapet och för dess genomslagskraft inför den allmänna opinionen.

– Kriser uppstår inte sällan i författarens relationer till en organisation eller grupp som känner sitt kompetensområde hotat.

När LO-ordföranden Arne Geijer yttrade sig efter den stora strejken vid de lappländska malmfälten kring årsskiftet 1969-70 angav han eftertryckligt Sara Lidmans Gruva och opinionsbildningen kring hennes bok som en av huvudorsakerna till den vil- da strejken. Inte utan en viss bitterhet underströk han LO:s svårigheter att nå fram till allmänheten med sina underökningar av arbetsmiljön. »Vi borde väl ha gjort dramatik, spelat en pjäs, haft en författare att skriva. Men det ville vi inte. Dramatiseringen måste bygge på överdrifter. Vi arbetar med fakta.« (DN:s referat 4.4.1970).

Under intryck av detta föreslog jag i min uppsats för antologin Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen (1970), att en ny typ av samtidsinriktad forskning om litteraturen i samhället skulle prövas. Man borde studera, vad en erkänd författare och hans verk kunde betyda i opinionsbildningen i någon dagsaktuell fråga.

Lundsforskaren Lars-Göran Malmgren har nu tagit det viktiga steget att rikta forskningsintresset mot praktiskt taget samtida material vid en analys av en författares roll i samhällsdebatten. Hans våren 1977 publicerade doktorsavhandling har därmed blivit receptionsforskning som inte bara granskar spridningssiffror, recensioner och liknande utan också undersöker läsarnas reaktioner genom intervjuer. Ämnet är Göran Palms två s.k. LM-böcker från 1972 och 1974, hans industriskildringar från telefonaktiebolaget L. M. Ericssons fabrik i Midsommarkransen i Stockholm och böckernas mottagande av arbetare, tjänstemän, företagsledning och allmänhet. Forskningsarbetet bedrevs parallellt med att böckerna tillkom, spreds och diskuterades.

Göran Palms böcker behandlas av Malmgren som delar av en kommunikationsprocess, »som socialt fenomen i en historisk situation«. Inspiration och terminologi har hämtats från Habermas' studier av offentlighetsbegreppet, närmast via den pedagogisering av teorierna på hela detta fält som Frands Mortensen har svarat för. Principiellt viktigt är det, att avhandlingsförfattaren tagit bestämd ställning för att inom undersökningsramen behålla den litteraturvetenskapliga analysen av själva texterna.

Göran Palms utgångsläge har likheter med Ivar Lo-Johanssons. Det är från den erkände författarens plattform inför offent-

ligheten, som de startar sina försök att med pennan och vapen påverka en socialpolitisk situation. De kan således dra nytta av sin diktarstatus i mediasamhället. Detta gäller även i Palms fall alldeles oavsett att han är så bestämt inriktad på att så mycket som möjligt avprofessionalisera författarrollen.

När Göran Palm skrev LM-böckerna hade dokumentarismen trängt in i den svenska litteraturen. Gränserna mellan fackprosan och fiktionen hade genombrutits under 60- och 70-talen. Mot den bakgrunden är det viktigt att notera, hur väsentliga för helheten som de fiktiva inslagen i böckerna ändå är; det gäller främst personporträtten. »Dokumentärt reportage« (Palms egen term) men *med* fiktionsinslag har varit hans metod. Palms huvudmotivering för att inte skriva en roman har varit, att han ville åstadkomma något utöver en estetisk upplevelse hos läsaren. För Lo-Johansson var den skönlitterära formen central och han höll den i stort sett åtskild från reportaget och från de rena debatttexter, som han också arbetade flitigt med under sin tio-åriga kampanj för statarna. Palm däremot har i första hand satsat på reportaget. Men närmare besett framträder det alltså, att Palm arbetar med en blandform för att undgå den ytlighet som lätt följer med själva reportage-genren.

I skildringarna från verkstadsgolvet i första delen igenkänner arbetarna – som Malmgreen visar – sitt eget sociala perspektiv. En tydlig arbetarreaktion är att man anser, att skildringen har hjälpt till att bryta den vanebestämda blindheten för miljöbriesternerna. Hos tjänstemän och företagsledning mötes hela skalan av omdömen från instämmanden till ytterst avvisande omdömen. Fackföreningsrörelsens företrädare är långt mer kritiska mot författaren än de »vanliga« arbetarna.

En mottagargrupp, yrkespolitikerna, är särskilt skickliga i att läsa ut sina egna program ur det kritiska reportaget. De ter sig bundna av sin egen utsatta situation i mediasamhället. (Undersökningsmaterialet är härvidlag hämtat från tal, artiklar och andra offentliga framträdanden). Gösta Bohman finner argument mot företagsdemokrati. Gunnar Helén noterar överensstämmelser mellan Palms förslag och folkpartiets närdemokrati. Centerns ungdomsförbund får anledning att tala om decentralisering. Tage Erlander tar upp »Personaladministrativ utfråg-

ning« – ett avsnitt som trots sin rubrik ger ett verkningsfullt porträtt av en kvinnlig arbetare. Skildringen kunde rentav enligt Erlander användas under arbetet med det socialdemokratiska partiprogrammet 1975 sedan ett programutkast fått kritik för att vara alltför abstrakt och tråkigt skrivet. Och när det färdiga partiprogrammet presenteras anknöt Erlander i ett par tal till detta kapitel av Palm. Inom de skilda kommunistfraktionerna är tendensen att införliva LM-böckerna med den egne ideologiska sfären långt mindre påtaglig. Debatter uppstår här om LM-böckerna egentligen är progressiva eller ej – och därom råder det delade meningar.

Ett intressant resultat hos Malmgren är att han kan exemplifiera den – troligen vanliga – traditionella bortstötningen av socialkritik i skönlitteratur hos läsare med annan grundsyn. Genrevalet torde ha motverkat denna flykttendens hos en del läsare, men inte ens Palms socialreportage undgår att möta denna typ av reaktion. Ett ställningstagande undvika med hänvisning till att LM-böckerna ju inte är facklitteratur. »Det här är en roman från L. M. Ericsson. Det är skillnad det«, säger en av cheferna. Motsvarande försök att dra upp bestämda gränser mellan dikt och verklighet, mellan författaren och ombudsmännen, förekommer inom fackföreningsrörelsen.

Andra delen, Bokslut från LM, innehåller Palms reformförslag och slutar med orden: »så kan de anställda snart ta över«. Men denna del togs emot relativt kallsinnigt av LM-arbetarna. Medan första bokens nedifrånskildringar skapade en fungerande kommunikationssituation har andra boken knappast lyckats med detta. Palms huvudsynpunkt – som håller samman hans många detaljförslag – är att ingenting genomgripande kan göras om inte arbetets värde upprättas. »Flykten från arbetet« genom fritidskult och dagdrömmar är för Palm det allvarligaste sjukdomssymptomet i det kapitalistiska industrisamhället. Malmgren demonstrerar, genom sitt intervjumaterial, hur det övergripande resonemanget kan förbigås av läsare och hur mottagarreaktionen då sönderfaller i punktinstämmanden och detaljkritik. Bakom ligger en allmän misstro: radikala förändringar är inte möjliga.

Här befinner vi oss vid gränsen för den malmgrenska metodi-

kens möjligheter. I sin praktiska tillämpning har den klara beröringspunkter med etnologins och socialantropologins materialinsamlingsteknik. Det framkommer dock inte så tydligt, eftersom den avslutande metoddiskussionen helt kretser kring den tysk-danska teoridebatten om offentlighetsbegreppet. Det bör tilläggas att denna inte spelat så stor roll för själva de konkreta undersökningarna som ju påbörjades redan 1972.

Om man vill försöka komma längre i en mottagarundersökning än Malmgren gjort, skulle varje i undersökningen deltagande läsares sociala situation, utbildningsbakgrund och allmänna livsuppfattning behöva penetreras på ett djupgående sätt.

Urvals- och redovisningsmetoderna hos Malmgren kunde bli föremål för kritisk diskussion. I vissa delar av undersökningen skulle också en fastare struktur ha varit önskvärd. Vid en fortsatt prövning av mottagarundersökningarnas möjligheter och svårigheter kunde Øystein Norengs norska läsarundersökning dras in i diskussionen för en utvärdering av vad som lyckats och misslyckats med hans hårddatametoder. Noreng är ju dock i princip ute efter vad läsarnas sociala och utbildningsmässiga hemvist innebär för litteraturupplevelsen.

Men detta är kritiska randanmärkningar. De intressanta nya ansatserna gör Malmgrens avhandling till ett verk som kan hjälpa till att vidga ramen för forskningarna om litteraturen i samhället.

Litteratur

(Om ej annat anges är arbetena utgivna i Sverige).

- Bennich-Björkman, Bo: Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550-1850. Akad. avh. (1970).
- Berg, Bodil: Svedvi sockenbibliotek. (I: En bok om biblioteksforskning, 1969. – Meddelanden utg. av Avd. för litteratursociologi, nr. 3).
- Furuland, Lars: Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt från Oxenstierna och Almqvist till de första arbetavdiktarna. Akad. avh. (1962).
- Furuland, Lars: Folkhögskolan – en bildningsväg för svenska författare (1971). [Om litteraturläsningen i folkhögskolan i tiden fram till första världskriget, se s. 24-30.]
- Furuland, Lars: Från Strindberg till arbetarförfattarna. (I: Förr och nu, nr. 2, 1977).
- Furuland, Lars: Malung och litteraturen. (I: Malung. Ur en sockens historia, IV, 1977). [Ett föredrag om »Litteraturen i bygden. Regionala och lokala kulturmiljöer ur litteratursociologisk synpunkt« är delvis en problem- och metodkommentar till denna undersökning. Det är tryckt i skriften Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård den 27-28 juni 1977, Lr. 1978.]
- Furuland, Lars: Skrivare i Skaraborg. En bok om amatörförfattare (1977; 2. uppl. 1978).
- Furuland, Lars: Statarnas ombudsman i dikten. En bok om Ivar Lo-Johansson (1976).
- Hagsten, Allan: Den unge Strindberg. I-II. Akad. avh. (1951).
- Litteratur och samhälle. Meddelande från Avd. för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala. Nr 111, 112 och 113 (1977). [Personregister till avd:s kartläggning av folkrörelseanknytna tidskrifter.]
- Malmgren, Lars Göran: Göran Palms LM-böcker. Två industrireportage och deras mottagande. Akad. avh. (1977).
- Noreng, Øystein: Lesere og lesing. Rapport om Den norske Bokklubbens lesersociologiske undersøkelse. Oslo 1974.
- Noreng, Øystein: Lesing og kommunikasjon. Kort rapport om Den norske Bokklubbens lesersociologiske undersøkelse. Oslo 1974.
- Ord & Bild, nr 4-5 1976. [Specialnummer om proletärlitteratur.]
- Persson, John, & Brundin, Bengt: Bibliotekssträvanden inom socialdemokratiska föreningar i Stockholm på 1880-talet. (I: En bok om biblioteksforskning, 1969. – Meddelanden utg. av Avd. för litteratursociologi, nr 3).
- Rehn, Mats: Jack London i Sverige. Studier i marknadsföring och litterärt inflytande. Akad. avd. (1974). (Meddelanden utg. av Avd. för litteratursociologi, nr 7). [Bl.a. om den borgerliga kritikens respektive arbetarrörelsens syn på Jack London.]
- Wolf, Lars: Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk (1975). (Meddelanden utg. av Avd. för litteratursociologi, nr 9).
- Åkerstedt, Jonas: Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912-1930 (1967). (Meddelanden utg. av Avd. för litteratursociologi, nr 1).